

Jan Bodisco Massink,
Tussen de regels.
Psychotherapeutische
vaardigheden voor
pastoraat en geestelijke
verzorging.

KSGV, Tilburg 2013, ISBN
978-90-75886-47-4, 157
pag., €19,50

Tussen de regels, zo heet dit boekje van Jan Bodisco Massink, die meer dan dertig jaar werkzaam was als psychotherapeut, psychoanalyticus en predikant in de GGZ. Hij schreef het op aandringen van het KSGV (kenniscentrum voor levensbeschouwing en geestelijke volksgezondheid). Ik zeg 'boekje' omdat het weliswaar 157 pagina's telt, maar door het kleine formaat toch prettig vlot gelezen kan worden. Ook de heldere schrijftaal, vrij van ingewikkelde formuleringen of ellenlange betogen, draagt daartoe bij.

Het omvat tien afwisselende hoofdstukken. Daarin gaat het er onder meer over hoe je distantie en betrokkenheid zo kunt hanteren dat je als geestelijk verzorger voldoende vrij blijft om je werk met patiënten, cliënten, bewoners vruchtbaar te doen, over de omgang met onvermijdelijke homeostase, over triangulering en noodzakelijke detriangulering, over hoe verdringing en afweer werken en zich tonen, over hoe je tamelijk eenvoudig onbewuste emoties op het spoor kunt komen en over het grote belang van agressie die ofwel 'warm' ofwel 'koud' kan zijn. Dankzij de vele voorbeelden uit de praktijk van

de begeleiding maakt de auteur goed inzichtelijk hoe patronen en fenomenen werken en hoe je ze kunt beïnvloeden of gebruiken. Tot slot is nog een mooie oefening uit de wereld van bibliodrama opgenomen en minutieus beschreven, die je kunt doen als je met groepen werkt.

Het is een zeer bruikbaar boekje voor pastores en geestelijk verzorgers. Voor wie wel eens een cursus bij Bodisco Massink gevolgd heeft is lezing ervan bovendien een feest van herkenning. Tal van inzichten en oefeningen die in cursussen de revue zijn gepasseerd, zijn hier samengebracht en voorzien van concrete en verhelderende casus. De verbinding met de eigen praktijk is eenvoudig te leggen.

Een van de dingen waar ik zelf bijvoorbeeld nogal eens op stuit bij supervisanten en stagiaires is hun onvermogen om boos te worden. Vooral in christelijke kringen staan boosheid, woede, agressie vaak in een kwade reuk. En dat terwijl tal van situaties erom schreeuwen dat je boos wordt. Het blijkt ook dat boosheid binnenhouden niet bepaald gezond is. Boosheid die niet geuit wordt, richt zich tegen het zelf. Gevoelens van ongenoegen tot en met ernstige klachten (depressie) kunnen hierop teruggevoerd worden. Bodisco Massink beschrijft vervolgens twee in opzet eenvoudige oefeningen om mensen te helpen zich bewust te worden van hun boosheid en 'iets' te doen met hun boosheid: dagelijks schrijven in een 'boosheids-schriftje' en het werken met 'tegoedbonnen' voor elke keer dat

'boos' aan de orde is. Deze oefeningen zijn direct in te zetten in begeleiding, uiteraard ook bij pastoraat, vooral in contacten die zich niet beperken tot eenmaligheid.

Een ander regelmatig voorkomend fenomeen is dat pastoraat of collega's bij een probleem of conflict de spanning proberen af te voeren naar de geestelijk verzorger. Als A en B er ondanks de inzet van de geestelijk verzorger C niet in slagen hun probleem op te lossen, kunnen ze hem of haar verwijten niet goed gehandeld te hebben. De spanning die tussen A en B bestaat, wordt zo op de lijn A-C of B-C gebracht. Dit heet triangulering. De kunst voor C is natuurlijk dit niet te laten gebeuren, of, als het gebeurd is, de spanning weer terug te leggen: detriangulering. De spanning dient te blijven liggen waar hij hoort, alleen daar kan hij opgelost worden. Mijn ervaring in begeleiding is dat veel onverkwalijkte en onvruchtbare situaties (mede) door triangulering zijn veroorzaakt, en dat verheldering van de situatie op deze manier zeer behulpzaam kan zijn.

Veel van wat in *Tussen de regels* beschreven wordt, is niet alleen direct toepasbaar in de praktijk van begeleiding, maar draagt ook bij tot de professionalisering ervan. Wel had de redactie van het boek beter gekund. Zo moet op p. 79 in het schema de rechter A een B zijn, en op p. 84 moet de een na laatste C een B zijn. Op p. 149 komt de volgorde van de stappen 9 en 10 niet overeen met de volgorde op p.

148. Niet onbelangrijk voor het goede begrip. Ondanks deze onzorgvuldigheden van harte aanbevolen!

Anneke de Vries, geestelijk verzorger en KPV-trainer Radboudumc Nijmegen

Paul Verhaeghe, **Identiteit.**

De Bezig Bij 2012, ISBN 978
90 234 7303 9, 256 pag.,
€19,90

Wat is onze identiteit? Beschikken mensen over een unieke en onveranderlijke identiteit? Een soort eigenheid die de harde kern van hun wezen vormt? Wie dat graag wil blijven denken kan het boek *Identiteit* van Paul Verhaeghe beter niet gaan lezen. Paul Verhaeghe is klinisch psycholoog en psychoanalyticus. Als hoogleraar is hij verbonden aan de universiteit van Gent. Hij schreef eerder: *Tussen hysterie en de vrouw* (1987), en *Over normaliteit en andere afwijkingen* (2002). Uit dat werk bleek zijn gezaghebbende kennis van Freud en Lacan. Zijn internationale bestseller werd: *Liefde in tijden van eenzaamheid* (1998).

Het boek *Identiteit* kan beschouwd worden als een vervolg op die bestseller en op zijn boek: *Het einde van de psychotherapie* (2009). Verhaeghe is een schrijver die het psychosociale micro- en macroniveau vanuit een historisch perspectief met elkaar weet te verbinden in een alomvattende analyse. Hij stelt dat ons identiteitsbesef voor het grootste deel een mythe is. Onze identiteit wordt voor het